

ROMANTIČARSKI REPUBLIKANIZAM ŽAN-ŽAKA RUSOA I ŽENEVSKA REPUBLIKA

Aleksandar Molnar

*Univerzitet u Beogradu
Fulozofski fakultet*

SAŽETAK

U članku autor nastoji da istraži pravi značaj koji je republika Ženeva imala za njenog državljanina Žan-Žaka Rusoa kao političkog teoretičara. Njegovo oduševljenje njome razbuđeno je 1754. i uticalo je snažno na proces izgradnje njegove republikanske teorije u narednim godinama. Pa ipak, od samog početka Ruso je znao da ima posla sa idealom koji je samo delimično ukorenjen u aktuelnoj realnosti Ženeve. Ostatak posla je odradila Rusoova fantazija o zlatnom dobu i mogućnostima njene obnove u savremenoj Evropi. Zbog toga se Rusoov republikanizam u članku naziva romantičarskim: on je razvio kompleksnu dijalektiku realnosti i fantazije, koja je bila upravljena prema novom religioznom i političkom cilju – regeneraciji čovečanstva ili barem jednog njegovog sićušnog dela koji je živeo u malim i borbenim republikama.

KLJUČNE REČI: Ruso, romantika, prosvetiteljstvo, republika, republikanizam, Ženeva

Vrlo brzo nakon što je 1728, u dvadesetoj godini, napustio svoju rodnu Ženevu, u Žan-Žaku Rusou (Jean-Jacques Rousseau) se rodila prvo želja da postane Francuz, a zatim i da privuče pažnju Parižana, koje su tada osvajali ideali prosvetiteljstva. Iako mu je trebalo skoro dvadeset godina kako bi ostvario potonji cilj i postao deo prosvetiteljskog pokreta u Parizu, Ruso je mogao da konstatuje kako ga postignuti rezultat nimalo nije zadovoljio: „što je više pokušavao da izgleda i dela kao Francuz, to je više odavao utisak čudaka koji je od toga još daleko“ (May, 1961: 126). Najkasnije 1749. Ruso je morao da se pomiri sa tim da nikada neće postati civilizovani, prefinjeni i uglađeni borac za prosvetćivanje Francuza i ostalih Evropljana, a da bi ponosno i beskompromisno izrazio svoju neprilagođenost francuskom prosvetiteljskom pokretu, on je iskoristio konkurs Dižonske akademije i napisao *Raspravu o naukama i umetnostima* (tzv. prvu raspravu), kojom je po prvi put doveo u pitanje ciljeve za koje se taj pokret zalagao. Krajnja

konsekvenca prosvetiteljstva, pisao je Ruso sa dubokom indignacijom već u ovoj raspravi, biće nestanak „nacionalne mržnje, ali i ljubavi prema otadžbini. Prezreno neznanje biće zamenjeno opasnim skepticizmom“ (Ruso, 2011: 191). U narednim godinama Ruso je živeo životom *homo duplexa*, pripadnika pariskog prosvetiteljstva koji je u potmuloj, ali permanentnoj pobuni protiv njega.

Prvi ozbiljniji korak da razreši ovu protivrečnost u sebi Ruso je učinio novembra 1753, kada je, podstaknut novim konkursom Dižonske akademije, počeo da radi na *Raspravi o poreklu i osnovama nejednakosti među ljudima* (tzv. drugu raspravu) – spis kojim je porušio mostove prema prosvetiteljstvu i počeo da gradi temelje za izgradnju svog romantičarskog učenja.¹ Naredni korak usledio je leta naredne godine, kada je Ruso otputovao u Ženevu kako bi u njoj obnovio svoj ženevski (što je, *cum grano salis*, trebalo da znači i: antifrancuski) identitet i otpočeo proceduru dobijanja državljanstva, koja je započinjala u gradskom konzistorijumu (pred kojim se dokazivao moralni integritet i zvanično prihvatao kalvinizam kao državna religija), a završavala u gradskom veću, koje je vodilo poreske knjige. Treći i ujedno najbitniji korak Ruso je učinio kada je doneo odluku da za svoj već okončani spis *Rasprava o poreklu i osnovama nejednakosti među ljudima* napiše kratku ali ambicioznu posvetu republici Ženevi, kao svojevrsni manifest svog novog vjeruju. Ako je Ruso započeo sa romantičarskom praksom okretanja ka „psihološkim fundamentima imaginarnih zajednica“ iz kojih će uskoro planuti požar modernih nacionalizama (Engel, 2005: 516), onda je njegova posveta Ženevi iz 1754. nesumnjivo bila prva varnica.

U *Ispovestima* je Ruso kasnije objasnio da je posvetu skicirao još u Parizu, a napisao prilikom zadržavanja u savojskoj prestonici Šamberiju, na putu od Pariza ka Ženevi (datirano 12. juna 1754. – Rousseau, 1978a: 23),² pre nego što je uopšte doneo odluku da postane ženevski državljanin i da se nastani u ovoj republici.³ Ovakav redosled događaja ne čini se uverljivim. Mnogo je verovatnije da je Ruso već u Parizu počeo da se nosi mišlju da zatraži ženevsko državljanstvo i nastani se u Ženevi, i da je otputovao u Ženevu upravo kako bi se podvrgnuo celokupnoj proceduri i,

1 Okidač su mogle biti i glasine, koje su u to vreme po prvi put počele da kolaju, da Rusou preti opasnost od zatvaranja (upor. Havens, 1961: 227-228).

2 Spis *Rasprava o poreklu i osnovama nejednakosti među ljudima* Ruso je završio u martu i poslao ga Dižonskoj akademiji (rok konkursa bio je 1. april 1754). Nakon toga Ruso je 1. juna otputovao u Ženevu i tu proveo četiri za njegov duhovni razvoj veoma bitna meseca. Verovatno su tokom tog perioda nastali posveta i beleške uz glavni tekst *Rasprave o poreklu i osnovama nejednakosti među ljudima*.

3 U *Ispovestima* stoji da je Ruso tu odluku doneo navodno tek nakon što je pristigao u Ženevu, dok je na put krenuo samo da bi pravio društvo prijatelju (Rousseau, 1982: 2: 107-109).

zavisno od njenog ishoda, preduzeo dalje korake. Sasvim je moguće da mu je još u Parizu pala na pamet i ideja da svoje republikansko opredeljenje na velika zvona obznani posvetom, a najverovatnije je da ju je završio tek po prispeću u Ženevu, kada se, kako je sam napisao, „predao republikanskom oduševljenju“ (Rousseau, 1982: 109). Pa ipak, Ruso ni tada nije bio spreman da u potpunosti digne ruke od svojih dugogodišnjih nastojanja da duhom i srcem pripada Francuskoj: iz Ženeve se brzo vratio u Pariz, a Francusku je napustio tek 1762. (kada je podignut nalog za njegovim hapšenjem), duboko verujući da mu je naneta velika nepravda time što je iz nje „prognan“ (May, 1961: 127). Iako je tada trebalo da bude već punim srcem – romantičarski – republikanac, Žan-Žak Ruso nikada nije mogao da u potpunosti prevlada onog *homo duplexa* koga u je duboko u njemu samom stvorio Pariz i njegova intelektualna atmosfera polovine 18. veka.

Bilo kako bilo, posvetu je Ruso napisao kao svojevršno otkriće „izgubljenog raja“: Ženeva je bila upravo ona republika „čija se starost gubi u nekoj vrsti tame vremena“, koju je geografski položaj štitio od osvajača i istovremeno odvrćao „od krvoločne ljubavi za osvajanjem“, i u kojoj narod nikada nije dozvolio čak ni domaćem gospodarstvu da mu nametne jaram, već je priznavao isključivo vladavinu zakona (Rousseau, 1978a: 18). Kao ideal autarhije, kao republika bez istorije, kao *republikanski mit*, Ženeva je postojala ne menjajući se i uspešno odolevajući strastima osvajača, kako stranih, tako i domaćih. Tako je posvetom Ruso uneo tračak nade u pesimistični ton svoje *Rasprave o poreklu i osnovama nejednakosti među ljudima*: opstanak male, vanvremenske i mitske republike Ženeve dokazivao je da je sasvim moguće nikada ne stupiti na put autodestruktivnog istorijskog napretka i, štaviše, da je moguće zakoračiti iz prvog prirodnog stanja odmah u državno stanje u kojem snage dobra pobeđuju zlo u čoveku i u kojem zato krhka društvenost – koja po Rusou nije bila antropološka datost! – može da se odupre (strastima prouzrokovanim) iskušenjima razdruživanja.

Teško je pretpostaviti zašto se Ruso odlučio na tako nesvakidašnji korak da svoj spis posveti Ženevi, pa još i da, suprotno običajima tog vremena, ne zatraži za to dozvolu od gradskih vlasti. Štaviše, kada se već nalazio u Ženevi sa rukopisom *Rasprave o poreklu i osnovama nejednakosti među ljudima*, Rusou nije palo na pamet da je ponudi nekom tamošnjem izdavaču, nego se odlučio da je objavi u bezbednijem Amsterdamu. A kasnije, kada je saznao za negativne reakcije nosilaca vlasti, ali i običnih građana Ženeve, Ruso je tvrdio da je predvideo probleme i da dozvolu nije hteo da traži baš zbog toga jer bi morao da svoje delo stavi na uvid ženevskim cenzorima, sa čijim „načinom razmišljanja“ ono nije bilo kompatibilno (Rousseau, 1992a: 98; upor. i Rousseau, 1982: 2: 112). Drugim rečima, Ruso je već usred svog najvećeg „republikanskog oduševljenja“ Ženevom podzrevao da njena realnost u velikoj meri odudara od onog idealističkog opisa

koji je dao u posveti, tako da njegovo kasnije zapažanje da u Ženevi nije „našao temeljne pojmove o zakonima i o slobodi onako pravedne i onako jasne kako bih ja to želio“ (Rousseau, 1982: 2: 121) zapravo samo potvrđuje da je pokretačka snaga tog oduševljenja bila njegova želja, njegova *republi-kanska fantazija*, a ne sama realnost ženevske republike. No, ni to još nije bilo najgore: kada su *Društveni ugovor* i *Emil* u Ženevi spaljeni 19. juna 1762, a za Rusoom izdat nalog za hapšenje (ako se ikada ponovo pojavi u Ženevi), Ruso je to protumačio kao kršenje svih zakona u Ženevi – „počevši od zakona zdravog razuma“ (Rousseau, 1982: 2: 287). Tako su Ženevljani u Rusoovim očima za samo osam godina prešli put od bezmalo izabranog naroda do – gomile (pod upravom) ludaka.

Ako je Ruso 1754. još mogao samostalno da odluči da se ne nastani u Ženevi, predosećajući njenu skorou propast,⁴ i da ostane u nečemu što bi se moglo nazvati imaginarnom Ženevom,⁵ 1762. je morao da prestane sa svakim samozavaravanjem i da započne sa bežanjem od sasvim opipljive egzistencijalne opasnosti koja mu je pretila ne samo u Ženevi nego i u mnogim drugim evropskim zemljama. Iz svega onoga što mu se događalo 1762. Ruso je verovatno zaključio da u iskvarenom međunarodnom okruženju kvarenje ne mogu da izbegnu ni prosvetlene monarhije, ni male republike. To je mesto na kojem u Rusoov misaoni svet ulazi idealna republika iz *Društvenog ugovora*: ako se na njoj i dalje mogu prepoznati crte Ženeve, pa i cele Švajcarske, ona sada postaje pouka svim (pa i ženevskim, odnosno švajcarskim) republikancima o tome šta se jedino može nazvati *pravom republikom* (Barber, 1985: 476). Ta prava-idealna republika više ne može da bude tek relikv prohujalih vremena (poput Ženeve iz posvete *Raspravi o poreklu i osnovama nejednakosti među ljudima*), nego postaje cilj posebnog državotvornog umeća (upor. i Starobinski, 1991: 359), *umeća stvaranja društvenog ugovora*, u uslovima mnogobrojnih pretnji iz nepo-

4 Rusoa je loš prijem *Rasprave o poreklu i osnovama nejednakosti među ljudima* i posvete u Ženevi pokolebao u nameri da se nastani u tom gradu-republici, a konačno odustajanje usledio je po prijemu vesti da se Volter (Voltaire) doselio da živi nadomak Ženeve: to je bio pouzdan znak da će sve one republikanske tekovine koje su barem koliko-toliko odgovarale Rusoovom poželjnom modelu biti ugrožene, „da će taj čovjek izazvati tamo preokret“ i „da je Ženeva izgubljena“ (Rousseau, 1982: 2: 113). Sve one Rusoove želje koje nije uništila sumorna realnost Ženeve uništiće Volter i njegovi prijatelji enciklopedisti – Francuzi! – kada budu počeli da se infiltriraju u ženevski društveni život.

5 Po preseljenju u Ermitaž 1756. Ruso je, kako je u *Ispovestima* kasnije zapisao, „zabioravio ljudski rod i stvarao sam sebi društvo od savršenih stvorenja, nebeskih i po vrlinama i po ljepoti, i od pouzdanih, nježnih i vjernih prijatelja kakvih nikada nisam našao na zemlji. Tako sam zavoleo da lebdim po nebesima među prekrasnim bićima kojima sam se orkužio, da sam tamo provodio sate i sate, dane i dane. Zaboravljao sam sve ostalo, a čim bih na brzinu nešto pojeo, gorio sam od želje da umaknem i da pohitam u svoje gajeve. Ako bih vidio da koji nesretni smrtnik dolazi da me zadrži na zemlji, upravo kad bih se spremio za odlazak u začarani svijet, nisam se mogao ni uzdržati ni sakriti svoju srdžbu“ (Rousseau, 1982: 140).

srednog okruženja (u kojem republika ne sme verovati nikom, nego se može samo oslanjati na ravnotežu sila, kroz koju se prirodni poredak u Evropi samoobnavlja, kako je to stajalo u *Izvatku iz Plana o trajnom miru* – upor. Rousseau, 1953a: 349-350).

Šta je opredelilo Rusoa da u svoju teoriju uvede figuru društvenog ugovora teško je reći. Kontraktualizam uopšte nije bio prisutan među francuskim prosvetiteljima (upor. Williams, 1933: 419) i u tome se možda može tražiti jedan od razloga zbog kojeg mu se nekonformista Ruso priklonio. Drugi razlog leži verovatno u tome što je kroz društveni ugovor (koji je, prema Hobzovom [Hobbes] modelu, imao važnu ulogu u suzbijanju čovekove samoživosti i podbunljivosti: upor. Melzer, 1983a: 635) Ruso mogao da obznani istovremeno i smrt pojedinca u republici i njegovo oslobođenje,⁶ stvarajući time uslove za usklađivanje cele republike sa poretkom prirode, ali i transcendencijom (shodno osnovnoj ideji iz dela *Emil* nazvanog *Verisповest savojskog vikara* da se „sve [...] sa smrću vraća u prirodni poredak“ – Ruso, 1975: 51). Međutim, jednom kada ga je Ruso uvrstio u svoju teoriju, društveni ugovor je počeo da mu stvara velike nevolje, upravo zato što je bio inkompatibilan sa „opštom voljom“ koja bi bila u stanju da stvara „naciju jednu i nedeljivu“ (upor. Schmitt, 1957: 229-230). U svakom slučaju, Rusoov društveni ugovor nije imao nikakve veze sa modernim konstitucionalizmom, koji je ustav postavljao za temelj pravnog ustrojstva svake ustavne države. Da to ne bude slučaj Ruso se postarao čvrstim ukotvljenjem društvenog ugovora u netransparentnu moralnu homogenost opšte volje. Kada Džeјms Medison (James Madison) kasnije istinskom „revolucijom“ u republikanskoј teoriji bude označio to što se oslobodila fantoma opšte volje, kao i demonizovanja strasti i strančarstva (upor. Conniff, 1975: 52 i dalje), on će Rusoa otpisati kao autora relevantnog za izgradnju konstitucionalizma primerenog jednoј modernoj republici kao što je bila američka. Dalje, Ruso ne samo što je, poput Hobza, insistirao na nepromenljivosti društvenog ugovora, nego je i eksplicitno odbacio mogućnost da se on poistoveti sa ustavom, tj. „političkim zakonima“ koji određuju odnos suverena prema državi. Verovatno pod uticajem Makijavelija (Machiavelli), Ruso je dopustio građanima da po svom nahođenju i u svako doba menjaju „političke zakone“ (Rousseau, 1978b: 125). No, time je ostao nerazrešen odnos društvenog ugovora i političkih zakona: umesno je zapitati se šta bi mogao biti predmet društvenog ugovora te, samim tim, šta bi bio sadržaj opšte volje koja iz njega nastaje, pošto bi ona već morala postojati i biti interpretirana prilikom donošenja političkih zakona kojima se tek oblikuje država.

6 To je bio onaj paradoks zbog kojeg je Ruso bio često optuživan da je bio otac modernog totalitarizma: „Individua živi slobodno samo zahvaljujući potpunom podređivanju svemoćnoj državi. Država je oslobodilac individue od okova društva“ (Nisbet, 1943: 102).

Odgovor na to pitanje Ruso je najjasnije ponudio u tzv. „Ženevskom rukopisu“, u kojem je jednostavno konstatovao da „niko neće poreći da je opšta volja u svakom pojedincu čisti akt razumevanja, koji mu govori, dok strasti ćute, šta može da traži od bližnjeg i šta bližnji ima pravo da traži od njega“ (Rousseau, 1978c: 161). Ali, za takvo, čisto etičko, određenje opšte volje nije bio potreban društveni ugovor i njegova uloga temelja celokupne državno-pravne građevine, na čemu je Ruso insistirao u *Društvenom ugovoru*. Zato se stiče utisak da je prisustvo nepromenljivog društvenog ugovora i u svako doba promenljivih političkih zakona u konačnoj romantičarsko-republikanskoj teoriji Žan-Žaka Rusoa zapravo bila posledica njegove nemogućnosti da usaglasi uticaje kontraktualizma Tomasa Hobza i republikanizma Nikola Makijavelija.

Sve to govori u prilog opreza da se Ruso ne proglasi prebrzo „Makijavelijem osamnaestog veka“, kako što je to na jednom mestu učinio Pocock (Pocock, 1975: 504), pošto mu je imperijalističko osnovno opredeljenje Makijavelijeve republikanske teorije moralo biti odbojno. Pa ipak, Ruso je nesumnjivo želeo da od Makijavelija načini svog saveznika (McKenzie, 1982: 211 i dalje). U *Društvenom ugovoru* zato nalazimo pohvalu koja bi u *Raspravi o poreklu i osnovama nejednakosti među ljudima* delovala neverovatno: Makijaveli je bio tako „častan čovjek i dobar građanin“ da je u svom *Vladaru* morao „prikriti svoju ljubav prema slobodi“ (Rousseau, 1978b: 178). Štaviše, tvrdio je Ruso, Makijavelijev *Vladar* bila je prava „knjiga republikanca“ koji je pod izgovorom da podučava vladare, zapravo podučavao narode koji hoće da uspostave onu pravu-idealnu republiku. To što je vladarima preporučivao „da narod bude moćan, kako bi se tom moći mogao groziti svojim susjedima“ zapravo se kosilo sa državnim rezonom samih tih vladara, koji su uvek smatrali da im je u interesu da su im narodi bedni i slabi (Rousseau, 1978b: 137). Ratobornost i republikansko uređenje samim tim više nisu izgledali kao nepomirljive suprotnosti. Kao što je stara Grčka cvetala „u vrijeme najokrutnijih ratova“, a renesansna Firenca napredovala „usred ubojstava, progona, građanskih ratova“ (Rousseau, 1978b: 179), tako i svaki republikanac koji hoće da u budućnosti uspostavi i učvrsti republiku mora da zna da „[m]alo nemira daje poleta duši i [da] vrstu uistinu manje unapređuje mir nego sloboda“ (Rousseau, 1978b: 179). U *Novoj Eloizi* (1761) Ruso je imao samo reči hvale za republikanski narod „koji se nikad ne ustručava da napadne da bi se održao“ (Ruso, 1964: 147), čime je razvejavao sve pacifističke sumnje koje je još možda i mogao izazvati u isto vreme objavljeni *Izvadak iz Plana o trajnom miru*.⁷ No, za razliku od Makijavelija,

7 Čak ni *Izvadak iz Plana o trajnom miru* nije bio zamišljen kao dosledno pacifistički spis u tradiciji samog Sen-Pjera. Na jednom mestu ovog spisa Ruso je zapisao da bi to bila „uvreda, koju čitaocu ne želim da nanese, dokazivati da stanje mira u načelu treba preferirati u odnosu na stanje rata“ (Rousseau, 1953a: 356).

Ruso nikada nije zagovarao širenje republike na veliku nacionalnu državu (a onda potencijalno i izgradnju imperije); upravo obrnuto, što je republika manja, za Rusoa je veća njena sloboda (Rousseau, 1978b: 128); što je veća sloboda, veća je spremnost na njenu odbranu, a što je veća spremnost na odbranu republike, veća je i ratobornost njenih građana. Kada kasnije, u *Razmišljanjima o vladi Poljske* (1772), bude opisivao svoje pravo-idealno republikansko državno uređenje, Ruso će ga utemeljiti u „ratničkom duhu lišenom ambicije“ (Rousseau, 1953c: 224-225).⁸ Ako je nova republika trebalo da opstane, ona je morala biti ustrojena ratnički, ali u isto vreme je nepostojanje „ambicije“ širenja bila najbolja brana njenom moralnom kvarenju. Makijavelijev argument da prava moć naroda u republici može proisteći samo iz „ambicije“ ka širenju za Rusoa nije važio. Republike više nisu stajale pred makijavelističkom dilemom između Sparte (slabog naroda u maloj državi) ili Rima (moćnog naroda u nastajućoj imperiji), nego pred imperativom samoobuzdavanja (moćan narod u maloj državi), koje se postiže samo društvenim ugovorom i moralnom supstancijalizacijom „opšte volje“ kao isključivog pokretača „nacije, jedne i nedeljive“ (upor. detaljnije: Molnar, 2002: 19 i dalje). Takvo rešenje bilo je jednako antiindividualističko kao i Makijavelijevo, ali je zato bilo lišeno sluha za klasne sukobe, pa i za iole kompleksnije aranžmane vlasti. Uostalom, to će se u velikoj meri odraziti i na Rusoove pokušaje da u svoju teoriju integriše Monteskiejev (Montesquieu) princip podele vlasti (doduše samo u onom delu koji se odnosi na zakonodavnu i izvršnu vlast).⁹

Ako je Ruso uložio veliki napor da *Društveni ugovor* distancira od *Duha zakona* i približi ga ne samo *Raspravi o prvoj dekadi Tita Livija*, nego i *Vladaru* (shvaćenom kao „knjiga republikanca“), onda taj napor nije bio sasvim uspešan, pošto su u Rusoovom republikanizmu bili sasvim приметni određeni odsjaji Monteksjeovih shvatanja o mešovitom državnom uređenju. Naime, Monteskie je u 6. glavi 9. knjige (posvećene engleskom slobodarskom državnom uređenju) svog *magnum opusa* izneo osnovnu temu kojom će se i Ruso baviti u *Društvenom ugovoru* – da je zakonodavna vlast „opšta volja države“, a izvršna vlast „izvršilac te opšte volje“ (Monteskie, 2011: 129). Obe ove vlasti Monteskie je video zaokupljene zako-

8 Aktuelni evropski model je (monarhijska) država koja „neguje umetnosti i nauke, trgovinu i industriju; ima profesionalne vojnike, utvrđenja i akademije; i iznad svega dobar sistem javnih finansija“, koja stremlji ka tome da postane „velika sila“ i kao takva se trudi da učestvuje u svim ratovima i mirovnim pregovorima. Nasuprot tome, Rusoov model je bio republika koja je „slobodna, mudra i miroljubiva nacija, koja niti strahuje od nekoga, niti ga treba, nego je samodovoljna i srećna“ i koja poseduje „jednostavne običaje i proste ukuse, kao i ratnički duh lišen ambicije“ (Rousseau, 1953c: 224-225).

9 Čak i ako je tačno da je u *Razmišljanjima o vladi Poljske* Ruso otišao najdalje ka osmišljavanju jednog sistema *checks and balances* (upor. npr. Williams, 1933: 452), u ovom spisu je ponovo nedostajalo svakog osećaja za nezavisnost sudske vlasti.

nima – prva ih donosi a druga izvršava – i kao takve lišene mogućnosti da se uopšte bave građanima, odnosno svakim građaninom ponaosob. Zato je, da bi u jednoj državi postojala sloboda, najveća pažnja morala da se posveti uređenju treće vlasti – sudske vlasti – koja se bavi građanima, njihovim dužnostima i njihovim pravima. Razlog je bio sasvim jednostavan: ako zakonodavna ili izvršna vlast – izvršna pogotovo – imaju ovlašćenje da progone svakog građanina koji im se čini opasan (Monteskje je dobar primer imao u francuskim zatvaranjima po osnovu *lettres de cachet*) onda je ugrožena ne samo sloboda, nego i sama podela vlasti, odnosno mešovito državno uređenje. Engleski ustav Monteskeje je hvalio upravo zbog toga što je u njemu najbolje uređena sudska vlast, dok je, kao jednako pogubna, navodio državna uređenja despotija i malih italijanskih republika u kojima su sve tri vlasti bile objedinjene i gde se vlast u svakom momentu mogla obračunati sa bilo kojim građaninom. Kao i na mnogim drugim mestima, i ovde se među redovima mogao čitati Monteskejev liberalni obračun sa „firentinskim“ republikanskim učenjem Nikola Makijavelija.

Ruso je promenio ovu Monteskejevu postavku u pogledu sve tri vlasti. Pre svega, u zakonodavnoj vlasti se po Rusou opšta volja *nije stvarala* nego samo *artikulisala*: u zakonodavnoj vlasti građani su mogli biti prisutni samo u kapacitetu aktuelnih interpreta opšte volje, koja je „trajna“, tj. obrazovana još u pradavna vremena, prilikom zaključenja društvenog ugovora i uspostavljanja republike, i koja se, shodno Hobzovom učenju, ne može menjati nego samo zakonima precizirati (Rousseau, 1978b: 156). Kada donose zakone, građani ne moraju da dođu do jednoglasnosti. Za Rusoa je jedino bilo bitno da građanin koji glasa za predlog nekog zakona razmišlja o tome da li je on saobrazan već postojećoj opštoj volji ili nije (većina odlučuje o tome da li zaista jeste) i da na njegov sud ne vrše nikakav uticaj ni njegovi lični interesi, niti pripadnost nekim užim grupama – pogotovo ne nekakvim političkim strankama (upor. i Marini, 1967: 458). A da bi bio u stanju da se u potpunosti odvoji od samoga sebe i svojih interesa, i preda traganju za sadržajima opšte volje, građanin je morao biti pod punom vlašću običaja, koji najefikasnije lome sve egoističke smicalice razuma. Kada se uzme u obzir i to da je Ruso imao tendenciju da opštu volju poistovećuje sa običajima (upor. Rousseau, 1978b: 128) i da „običajne zakone“ pretpostavlja ne samo krivičnim i građanskim, nego i samim političkim (Rousseau, 1978b: 125), onda se može zaključiti da je Ruso svojom teorijom društvenog ugovora i opšte volje – suprotno Monteskeju, ali i Makijaveliju – želeo da se vrati idejnom horizontu predmodernog, ruralnog društva¹⁰ u

10 Na ruralni fundament Rusoove idealne republike ukazuje naročito *Nova Eloiza*, u kojoj je stajalo da je „najsrećnije zanimanje [...] zanimanje zemljoradnika u slobodnoj državi“, kao i da je zemljoradnički „stalež [...] jedino neophodan i najkorisniji. [...] Na njemu počiva pravo blagostanje jedne zemlje, snaga i veličina koju narod crpe iz sebe samoga, koji ni u čemu ne

kojem se običaji shvataju kao od Boga dati osnov sveopšteg zakonodavstva, a ne kao funkcionalne društvene konvencije, koje prosvedeći građani, polazeći od pluralizma postojećih interesa i rukovođeni „apstraktnim idejama“, zakonski menjaju čim utvrde njihovu preživljalost. Ostave li se po strani izvesni revolucionarni aspekti te teorije,¹¹ pokazuje se da je njome Ruso nagovestio teoriju jednog od svojih najljućih kritičara, Edmunda Berka (Edmund Burke), koji je večni ugovor između svih generacija jednog naroda mogao da učini suštinski nepromenljivim upravo zato što ga je ostavio u domenu običaja i proglasio nepristupačnim kako pojedinačnim interesima, tako i „apstraktnim idejama“ (upor. i Melzer, 1983: 298).

Monteskjea je Ruso ponajviše sledio u osudi državnih uređenja koja sjednjavaju sve vlasti, iako je u njima prepoznavao samo despotije, *a ne i republike* (to će, od Benžamena Konstana [Benjamin Constant], postati ključno mesto za liberalnu kritiku Rusoa kao prikrivenog zagovornika despotizma: Konstan, 2000: 17-18; Brint, 1985: 324 i dalje). Zato odlučujući kriterijum slobode Ruso nije video u tome da li su dosledno razdvojene sve tri grane vlasti i da li je sudska vlast zaista učinjena nezavisnom, nego isključivo u tome da li je republika dovoljno mala da u njenoj skupštini (koja donosi zakone) građani ne prestanu da budu *samo* zakonodavni interpret moralnih sadržaja opšte volje, i dovoljno velika da oružjem mogu da svoju interpretaciju odbrane od unutrašnjih i spoljnih neprijatelja. I zaista, Rusoova najveća inovacija republikanske misli vidljiva je u njegovom implicitnom izjednačavanju republike sa neposrednom demokratijom¹² i njenom suprotstav-

zavis od drugih naroda, koji se nikad ne ustručava da napadne da bi se održao i koji pruža najpouzdanija sredstva za odbranu“ (Ruso, 1964: 147).

11 Džefri Smit (Jeffrey Smith) je na osnovu onoga što je Ruso napisao o Korzikancima došao do zaključka da je on verovao kako svaki moderni narod može da obnovi te običaje ako započne borbu protiv tiranije (kao što su to činili Korzikanci protiv Đenovljana) (Smith, 2006: 23). Sasvim je moguće da je Ruso imao u vidu ove regenerativne implikacije revolucije i da ih je možda sagledavao kao kompatibilne sa svojim u osnovi konzervativnim temeljnim stavovima. U svakom slučaju, iz Rusoovog spisa o Korzici ne može se dedukovati nikakva opšta teorija revolucije i njenih eventualnih regenerativnih efekata po superiorne primordijalne običaje.

12 U *Društvenom ugovoru* nije moglo biti nikakve sumnje da opšta volja može isključivo biti volja celog naroda kojeg čine svi koji imaju građansko pravo i koji se nalazi okupljen u narodnoj skupštini kao organu neposredne demokratije. Ipak, u *Razmišljanjima o vladi Poljske* (1772), Ruso je dozvolio mogućnost da se opšta volja pojavi i u staleškoj skupštini (Rousseau, 1953c: 224-225), pod uslovom da su preduzete adekvatne mere protiv korumpiranja poslanika (Mager, 1997: 593), čime bi oni zapravo postali svojevrzni komesari, „opuno-moćnici“ (Kaufman, 1997: 48). Pošto je kasnije (u posthumno objavljenim *Dijalogizima*) kritikovao sve one pisce koji su preporučivali opciju „da velike nacije na sebi primenjuju ono što je namenjeno malim republikama“ (Rousseau, 1828: 157) i pošto je očigledno sebe izuzeo iz tog kruga pisaca, opravdano je sumnjati kako je ovom koncesijom Ruso želeo da pothranjuje etničke parohijalizme (Miller, 1984: 128). U svakom slučaju, *Razmišljanja o vladi Poljske* je bio spis koji je kasnije služio upravo kao primer preporuke velikoj naciji da čini ono što je

ljanju jedino despotiji (tiraniji),¹³ pri čemu su nazivi monarhije, aristokratije i demokratije svedeni samo na opisivanje „tipa magistrata“ („vlade“, odnosno izvršne vlasti) koji u republici postoji. U tom smislu Ruso je smatrao da je najbolja republika monarhijska, a najgora demokratska, shodno načelu da što je vlada brojnija republika je slabija (Rousseau, 1978b: 126 i 133 i dalje): idealna republika tako bi bila ona „monarhijska“, u kojoj bi samo jedan čovek u vladi sprovodio zakonske interpretacije opšte volje. Taj zaključak mogao bi sloviti i kao sublimat Makijavelijeve teorije, izložene u *Raspravi o prvoj dekadi Tita Livija i Vladaru*, na koju je Ruso implicitno referisao u svom udaljavanju od Monteskeja. Što se pak sudske vlasti tiče, nju Ruso, baš kao ni Makijaveli, uopšte i nije tretirao kao posebnu granu vlasti, već kao deo izvršne vlasti, koja, u cilju sprovođenja zakonskih interpretacija opšte volje, čini sve što je neophodno, uključujući tu i suđenja građanima, pa i naređivanja (u vansudskom postupku!) da na oltar domovine polože svoje živote (Rousseau, 1978b: 113). Kao što je zakodavna vlast bila potpuno slobodna u tumačenju opšte volje, tako je i „vlada“ bila potpuno slobodna u tumačenju kada je svaki pojedini građanin prekršio zakon i, štaviše, kada je došlo vreme da „umre za državu“.

Velika je ironija da je svojim *Društvenim ugovorom* Ruso republikanizam branio od liberalne kritike, koja je, od Hobza do Monteskeja, tvrdila da i u najslobodarskijim republikama po pravilu ima mnogo manje individualne slobode nego u umerenim monarhijama (Hobz, 1991: 1: 217; Monteskeje, 2011: 128), da bi, kada je Ženeva počela da ga progoni kao svog građana, odbio da se pokori – tj. oglušio se o naredbu ženevskog „vladara“ da je kucnuo čas da umre za republiku ili barem da bude uhapšen i kažnjen zbog svog nasrtaja na „opštu volju“ Ženeve – i pobjegao u Nojšatel, koji se

Ruso namenio isključivo malim republikama. Tako je u prvim godinama Francuske revolucije logika celokupnog Rusoovog argumenta o narodnom predstavljanju iz ovog spisa našla eho u revolucionarnom taboru (iako sam spis tu nije uživao popularnost) i u njemu proizvela najpogubnije posledice. Jer, ako se recepcija Rusoovog insistiranja na nereprezentativnosti opšte volje u Francuskoj posle 1789. pokazala fatalnom (upor. o tome: Baker, 2001: 42), onda je vezivanje opšte volje za nekorumpirane političare, koji pretenduju da su posebni komesari ili opunomoćenici male republike (iako su samo predstavnici u telima velike nacije), moglo biti samo još fatalnije. Robespjerov (Robespierre) teror vrline, u meri u kojoj je išao preko vanrednih, ali zato ništa manje „predstavničkih“ organa (poput Konventa ili Odbora javnog spasa), temeljio se pre na logici argumenta iz *Razmišljanja o vladi Poljske* nego iz *Društvenog ugovora*. Zato su mnogo bliže bili istini oni francuski konzervativni pisci koji su se 1789-1790. pozivali na *Razmišljanja o vladi Poljske* kako bi dokazali da je Ruso bio protivnik revolucija u velikim nacijama zbog toga što je dobro predviđao da promena narodnog predstavljanja u njima vodi jedino „demokratskim metežima“ (upor. McNeil, 1953: 816).

13 Na jednom drugom mestu Ruso je jasno konstatovao da ne postoji ništa između „najdoslednije demokratije“ i „najsavršenijeg sistema jednog Hobza“ (tj. najvoluntarističkije despotije u kojoj je Bog despot), i da svi drugi pokušaji organizacije vlasti vode u građanske ratove (Rousseau, 1992c: 343).

nalazio pod vlašću (kako ga je Ruso zvao) „straha i trepeta Evrope“: pruskog kralja Fridriha II Hoencolerna. Rusoova nelagoda što svojim ponašanjem najočiglednije krši upravo najbitnije stavove svoje republikanske teorije dobro je vidljiva iz njegovih pisama Fridrihu. U pismu od 10/11. jula 1762. Ruso se obratio Fridrihu na način koji je bio veoma čudan: „Govorio sam mnogo lošeg o Vama, verovatno ću to opet činiti; pa ipak sam, progonjen iz Francuske, Ženeve, kantona Berna, potražio pribežište u Vašim državama; možda je greška što ovde nisam krenuo od početka“ (Rousseau, 1992d: 223).¹⁴ Ovi redovi su značajni iz dva razloga. Prvo, od svih Rusoovih obraćanja vlastima tokom njegovog života, ovo je bilo najotvorenije, najbezobzirnije i najneuvijenije – prema Fridrihu je Ruso postupao *najslobodnije* iako se nalazio u najgoroj životnoj situaciji i iako je u celoj Evropi bio jedan od najomraženijih i najprogonjenijih ljudi. A da bi sa svoje strane doprineo obezvređivanju teorije iznete u *Društvenom ugovoru*, Fridrih je – nakon što ga je Ruso „dobro ispsovao“ (Rousseau, 1982: 2: 294) – odlučio ne samo da mu ne uskrati pribežište, nego mu je još i pružio finansijsku pomoć da otpočne novi život u Nojšatelju i nastavi sa svojim spisateljstvom koje je sablažnjavalo celu Evropu. Drugo, Rusoovo vajkanje da je („možda“) načinio grešku kada je 1754, umesto u Nojšatelju, otišao u Ženevu i započeo svoj put u propast značilo je i implicitno priznanje da su Hobz i Monteskje „možda“ bili u pravu kada su osporavali da republikansko uređenje ne mora imati nikakve nužne veze sa slobodom njenih građana. Međutim, Ruso je bio isuviše predan republikanac da bi podlegao iskušenju produbljavanja uvida ka kojem ga je vodilo njegovo vajkanje iz 1762, i u narednim godinama je svoj republikanizam gradio *uprkos* lošem iskustvu koje je imao kao građanin Ženeve i dobrom iskustvu koje je imao kao Fridrihov podanik, spreman da, kako je napisao, „srećan umre u podnožju njegovog trona“.

14 Četiri meseca kasnije, Ruso je Fridriha pozivao da okonča Sedmogodišnji rat, veličajući ga ali i deklarirajući sebe otvoreno kao „neprijatelj kraljeva“ (Rousseau, 1992e: 236). U *Ispovestima* Ruso je iskreno priznao da je tada u Fridrihu počeo da gleda „svog dobročinitelja i zaštitnika“, kao i da je njegovo obraćanje Fridrihu odavalo „neuglađenost i cjepidlačarenje“ (Rousseau, 1982: 295).

LITERATURA

- Baker, Keith Michael (2001): "Transformations of Classical Republicanism in Eighteenth-Century France", *The Journal of Modern History*, god. 73, br. 1: 32-53
- Barber, Benjamin R. (1985): "How Swiss Is Rousseau?", *Political Theory*, god. 13, br. 4: 475-495
- Brint, M. E. (1985): "Jacques Rousseau and Benjamin Constant: A Dialogue on Freedom and Tyranny", *The Review of Politics*, god. 47, br. 3: 323-346
- Conniff, James (1975): "Obsolescence of the General Will: Rousseau, Madison, and the Evolution of Republican Political Thought", *The Western Political Quarterly*, god. 28, br. 1: 32-58
- Engel, Steven T. (2005): "Rousseau and Imagined Communities", *The Review of Politics*, god. 67, br. 3: 515-537
- Havens, George R. (1961): "Diderot, Rousseau, and the 'Discours sur l'Inégalité'", *Diderot Studies*, br. 3: 219-262
- Hobz, Tomas (1991): *Levijatan ili Materija, oblik i vlast države crkvene i građanske*, knj. 1-2, Niš: Gradina
- Kaufman, Alexander (1997): "Reason, Self-Legislation and Legitimacy: Conceptions of Freedom in the Political Thought of Rousseau and Kant", *The Review of Politics*, god. 59, br. 1: 25-52
- Konstan, Benžamen (2000): *Principi politike i drugi spisi*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
- Mager, Wolfgang (1997): „Republik“, u: Brunner, Otto, Conze, Werner i Koselleck, Reinhart (ur.): *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, Knj. 5, Stuttgart: Klett-Cotta
- Marini, Frank (1967): "Sovereignty but Representative Government: The Other Rousseau", *Midwest Journal of Political Science*, god. 11, br. 4: 451-470
- May, Georges (1961): "Rousseau and France", *Yale French Studies*, br. 28: 122-135
- McKenzie, Lionel A. (1982): "Rousseau's Debate with Machiavelli in the Social Contract", *Journal of the History of Ideas*, god. 43, br. 2: 209-228
- McNeil, Gordon H. (1953): "Anti-Revolutionary Rousseau", *The American Historical Review*, god. 58, br. 4: 808-823
- Melzer, Arthur M. (1983): "Rousseau's 'Mission' and the Intention of his Writings", *American Journal of Political Science*, god. 27, br. 2: 294-320
- Miller, James (1984): *Rousseau: Dreamer of Democracy*, New Haven: Yale University Press
- Molnar, Aleksandar (2002): *Rasprava o demokratskoj ustavnoj državi. Knjiga 3: Moderne revolucije: Francuska – Rusija – Nemačka*, Beograd: Samizdat B92

- Monteskje, (2011): *O duhu zakona*, Beograd: Zavod za udžbenike
- Nisbet, Robert A. (1943): "Rousseau and Totalitarianism", *The Journal of Politics*, god. 5, br. 2: 93-114
- Pocock, J. G. A. (1975): *The Machiavellian Moment: Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition*, Princeton N.J.: Princeton University Press
- Rousseau, Jean-Jacques (1828): "Dialogues. Rousseau judge de Jean-Jacques. Troisième Dialogue", u: *Oeuvres complètes*, knj. 27, Bruxelles: Th. Lejeune
- Rousseau, Jean-Jacques (1953a): "Auszug aus dem Plan des Ewigen Friedens des Herrn Abbé de Saint-Pierre 1756/1761", u: Raumer, Kurt von (ur.): *Friedensrufe und Friedenspläne seit der Renaissance*, Freiburg i München: Verlag Karl Alber
- Rousseau, Jean-Jacques (1953b): „Urteil über den ewigen Frieden 1756/1782“, u: *ibid.*
- Rousseau, Jean-Jacques (1953c): "Considerations on the government of Poland", u: *Political writings: containing The social contract, Considerations on the government of Poland, Constitutional project for Corsica*, Madison: University of Wisconsin Press
- Rousseau, Jean-Jacques (1978a): „Rasprava o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima“, u: *Rasprava o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima / Društveni ugovor*, Zagreb: Školska knjiga
- Rousseau, Jean-Jacques (1978b): „Društveni ugovor“, u: *ibid.*
- Rousseau, Jean-Jacques (1978c): "Geneva Manuscript", u: *On the Social Contract with Geneva Manuscript and Political Economy*, knj. 2, New York: St. Martin's Press
- Rousseau, Jean-Jacques (1982): *Ispovjesti*, knj. 1-2, Zagreb: Nakladni zavod Maticе hrvatske
- Rousseau, Jean-Jacques (1992a): "Brief an Pfarrer Jean Perdriau, den 28. November 1754", u: *Korrespondenzen*, Leipzig: Reclam-Verlag
- Rousseau, Jean-Jacques (1992b): "Brief an François-Marie Arouet de Voltaire, den 7. September 1755", u: *ibid.*
- Rousseau, Jean-Jacques (1992c): "Brief an Victor Riquetti, Marquis de Mirebeau, den 26. Juli 1767", u: *ibid.*
- Rousseau, Jean-Jacques (1992d): "Brief an Friedrich II., König von Preußen, den 10/11. Juli 1762", u: *ibid.*
- Rousseau, Jean-Jacques (1992e): "Brief an Friedrich II., König von Preußen, den 1. November 1762", u: *ibid.*
- Ruso, Žan-Žak (1964): *Julija ili Nova Eloiza. Pisma dvoje zaljubljenih*, knj. 2, Beograd: Nolit

- Ruso, Žan-Žak (1975): *Veroispovest savojskog vikara*, Beograd: BIGZ
- Ruso, Žan-Žak (2011): „Da li je obnova nauka i umetnosti doprinela popravljanju morala”, u: *Društveni ugovor – O poreklu i osnovama nejednakosti među ljudima – Rasprava o naukama i umetnostima*, Beograd: Filip Višnjić
- Schmitt, Carl (1957): *Verfassungslehre*, Berlin: Duncker & Humblot
- Smith, Jeffrey A. (2006): “Nation-Building, and the Seasons of Justice in Rousseau’s Political Thought”, *The Review of Politics*, god. 68, br. 1: 20-48
- Starobinski, Žan (1991): *Žan-Žak Ruso: prozirnost i prepreka i sedam ogleda o Rusou*, Sremski Karlovci i Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića
- Williams, David (1933): “Influence of Rousseau on Political Opinion, 1760-95”, *The English Historical Review*, god. 48, br. 191: 414-430

SUMMARY

JEAN-JACQUES' ROMANTIC REPUBLICANISM AND THE REPUBLIC OF GENEVA

In the article the author is trying to investigate the true meaning the Republic of Geneva had for its citizen Jean-Jacques Rousseau as political theorist. His enthusiasm for it arose in 1754 and influenced strongly the process of his republican theory building in next years. However, from the very start Rousseau knew he was dealing with the ideal which has only partially rooted in actual reality of Geneva. The rest of the work was done by Rousseau's fantasy about golden age and possibilities of its revival in contemporary Europe. That is why Rousseau's republicanism is in the article treated as romantic: it developed complex dialectics of reality and fantasy directed towards new religious and political goal – the regeneration of the mankind or at least one tiny part of it leaving in small and tough republics.

KEY WORDS: Rousseau, romanticism, enlightenment, republic, republicanism, Geneva